

14. Сарсенов А. М. К вопросу о введении института правового мониторинга международных правовых актов межгосударственных объединений / А. М. Сарсенов // Современное международное право и научно-технический прогресс [Текст]: материалы Международной научно-практической конференции (Москва, 8 декабря 2011 г.) / отв. ред. Е. М. Абайдельдинов, А. Х. Абашидзе, А. М. Солнцев. – М.: РУДН, 2012. – С. 355–363.

**Онищук Ігор Ігорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.*

Стаття надійшла до редакції 10.02.2017 р.

УДК 340.13

Француз Іван *

СТАНОВЛЕННЯ ЗАСАД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ: ВІД ВИТОКІВ ДО 1917 РОКУ

Стаття присвячена визначенню основних закономірностей розвитку засад правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні до 1917 року. Встановлені характерні ознаки та особливості правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень у різні історичні періоди розвитку української державності. Автором пропонується періодизація історичного розвитку правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень на українських землях від часів Київської Русі до періоду перебування України у складі СРСР.

Ключові слова: виконавче провадження, суб'єкти примусового виконання судових рішень, судові виконавці, правове регулювання.

Француз И. Г. Становление основ правового регулирования субъектов принудительного исполнения судебных решений в Украине: от истоков до 1917 года.

Статья посвящена раскрытию основных закономерностей развития основ правового регулирования субъектов принудительного исполнения судебных решений в Украине до 1917 года. Определены характерные признаки и особенности правового регулирования субъектов принудительного исполнения судебных решений на разных исторических этапах развития украинской государственности. Автором предлагается периодизация исторического развития субъектов принудительного исполнения судебных решений на украинских землях, начиная со времен Киевской Руси до периода пребывания Украины в составе СССР.

Ключевые слова: исполнительное производство, субъекты принудительного исполнения судебных решений, судебные исполнители, правовое регулирование.

Frantsuz I. H. Regulatory framework's formation of court decisions enforcement subjects in Ukraine: from the origins to 1917.

The article is devoted to the definition of the basic development regularities of the foundations of law regulation of subjects of court decisions enforcement in Ukraine until 1917. Installed characteristics and features of legal regulation of subjects of court decisions enforcement in different historical periods of development of Ukrainian statehood. The author proposed periodization of the historical development of legal regulation of courts decisions enforcement on the Ukrainian lands from Kievan Rus to the period of Ukraine being within the USSR.

Keywords: court decisions enforcement process, subjects of court decisions enforcement, court executors, law regulation.

Невід'ємною складовою розбудови соціальної, правової держави є неухильне дотримання та забезпечення основних прав і свобод її громадян, у тому числі в частині

виконання судових рішень. Адже в сучасних правових реаліях навіть неможливо припуститися ситуації, за якої була б відсутня законодавчо гарантована державою можливість примусового виконання судових рішень, що призвела б до абсурдної ситуації, за якої судові рішення лишалися б абстрактними, закріпленими лише на папері, тим самим суттєво підриваючи загалом авторитет органів публічної влади, нівелюючи реальну юридичну цінність судових рішень, які не можуть бути реалізовані.

Питання правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень, як і будь-яких інших правових інституцій, має історичний аспект, і тому неможливо досконало зрозуміти та усвідомити його сучасний правовий стан, не ознайомившись із його становленням, формуванням та розвитком. Адже протягом свого історичного існування кожна держава формує власні органи та правила примусового виконання судових рішень, ефективність яких на різних історичних відрізках різниться, оскільки прямо пропорційно залежить від сукупності факторів розвитку самої держави.

Питанням становлення правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні присвячено чималу кількість праць вітчизняних авторів. Зокрема, історико-правові аспекти виникнення та розвитку соціального захисту досліджували такі вчені, як Бадалова О. С., Гук Б. М., Деревянко Б. В., Дільна З. Ф., Каращук К. Л., Купін А. П., Макушев П. В., Науменко О., Неділько В., Притуляк В. М., Сайко Л. Ю., Скомороха Л. В., Шандрук С., Щербак С. В. та інші. Проте багатомірність даної наукової тематики, існування діаметрально протилежних, іноді суперечливих наукових позицій з досліджуваної проблематики обумовлює потребу більш детального її висвітлення й аналізу.

Метою даної статті є дослідження процесу формування та розвитку засад правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні в його ретроспективі, що включатиме визначення характерних рис та особливостей їх правового регулювання у різні історичні періоди розвитку української державності до 1917 року та виокремлення періодів цього процесу.

Вітчизняна наукова література з означеної проблематики виробила чималу кількість авторських варіантів історичної періодизації державно-правового розвитку суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні, в основу яких закладалися різноманітні класифікаційні критерії.

Аналіз наведених періодизацій, з нашої точки зору, показав, що вони є певною мірою обмеженими, не відображають історію розвитку правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень на українських землях в усій його повноті, оскільки не враховують особливості державно-правового розвитку українських земель, які в однаковій часовій проміжки перебували у складі різних державних утворень.

Водночас, ми повною мірою погоджуємося з науковими висновками більшості дослідників про те, що відліком правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень на українських землях слід вважати історичний період існування Київської Русі та князівське законодавство, найбільш важливим актом якого є кодифікований збірник звичаєвого руського права – «Руська Правда» [1; 5, с. 193; 6, с. 333; 7; 18, с. 84; 20, с. 104].

Аналізуючи наукові дослідження та публікації з означеної проблематики, вітчизняні дослідники О. Науменко, В. Неділько та С. Шандрук дійшли висновку, що у часи Київської Русі безпосередніх органів виконання покарань не існувало. Судові рішення виконував сам позивач. Однак були особи, які сприяли виконанню цих рішень. За словами вказаних авторів, оскільки князь у Київській Русі очолював законодавчу, виконавчу та судову владу, тобто, судова функція не була відділена від князівської влади, і князь особисто вершив правосуддя, то це дає підстави зробити висновок, що контроль за виконанням судових рішень був у безпосередньому віданні самого князя, а на місцях покладался на його представників – посадових осіб, як правило, дружинників, які додатково мали обов'язок виконувати судові та князівські рішення, але переважно на користь держави. Вони сприяли виконанню судових рішень та називалися у різні періоди «ябедник», «мечник», «тіун», «вірник» та «діцький» [13, с. 49; 14, с. 96–97; 24, с. 159–160].

Перші письмові згадування про ябедників датуються приблизно серединою XI ст. та містяться у Короткій редакції «Руської Правди». Так, статтею 1 Короткої Правди зазначено:

«... аще будеть русин, любо гридин, любо купчина, любо ябедник, любо мечник... то **40** гривен положить за нь». Сенс цієї статті полягає в захисті судових виконавців та інших князівських службовців від посягань на їх життя, у першу чергу, з боку закабалених общинників. Цікавим є те, що норми права цього періоду вже відходять від принципу кровної помсти і у якості покарання за переважну більшість кримінальних злочинів князівськими актами призначався штраф. Утримання ябедників провадилося не за рахунок князівської платні, а за принципом «кормління», тобто за рахунок місцевого населення Київської Русі, яке було зобов'язане їх утримувати упродовж усього періоду служби. «Корм» брався натурою або у вигляді різних поборів. Пізніше у статті 1 Розширеної редакції «Руської Правди» (XII ст.) замість ябедника згадується «тивун бояреск» [1; 8, с. 286; 14, с. 196–197; 17, с. 141; 20, с. 104; 23, с. 10;].

І хоча окремі дослідники схилиються до думки, що навряд чи посадових осіб, про яких згадується у текстах «Руської правди», можна назвати органами виконання судових рішень [13, с. 50], ми, у свою чергу, хочемо акцентувати увагу на тому факті, що саме за часів Київської Русі, починаючи з прийняття кодифікованого збірника звичаєвого руського права – «Руської Правди» було розпочато процес формування правових засад діяльності суб'єктів примусового виконання судових рішень на українських землях в контексті державно-правового розвитку тієї епохи. Оскільки оцінювати ефективність будь-якого правового явища чи процесу можна лише крізь призму стану розвитку правової думки того часу.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що першим етапом в історії розвитку правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні є часи Київської Русі, а саме дія «Руської Правди», часові рамки якої охоплюються XI ст. – серединою XIII ст.

На переконання більшості українських дослідників, на формування правової системи українських земель, які були підпорядковані Великому князівству Литовському, а потім приєднані до Польщі, вплинуло законодавство Литви та Німеччини. Протягом другої половини XIV – першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що були у складі Великого князівства Литовського, керувалися під час розгляду справ великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального та кримінально-процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р., а також статутами, збірниками магдебурзького права. На думку зазначених авторів, перебування українських земель під владою цих держав з більш прогресивним законодавством відіграло значну роль у подальшому розвитку українського законодавства про виконавче провадження в цей період [6, с. 333–334; 11].

Після входження в 1654 р. більшості українських земель до Московського царства на їх територію поширюється дія Судебника Івана III 1497 року, у якому наведено перелік посадових осіб, що зобов'язані виконувати судові рішення («недельщики» – пристави, що виконують свої обов'язки потижно; «праведники» – пристави, які виконують стягнення за вироком суду; «тіун великого князя московського», що виконує смертну кару), та передбачено форми державного контролю за діяльністю таких посадових осіб. А згодом застосовується і «Соборное Уложение» 1649 р., видане за часів царювання Олексія Михайловича Романова, яке визначило правовий статус пристава – судового виконавця, який проводив виконавчі дії під керівництвом воєвод. Відповідно до «Соборного Уложения» 1649 р., за неналежне виконання своїх обов'язків пристав підлягав дисциплінарній (відсторонення від посади, звільнення зі служби), кримінальній (биттю батогами) та матеріальній (відшкодування збитків) відповідальності. Проте були розширені його повноваження на випадок опору боржника [1; 4, с. 207; 21, с. 94].

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що ці правові документи хоча й передбачали розвинену систему способів виконання судових рішень, все ж таки основними з них були каральні: «правіж», який, за словами К. Євреїнова, був «диким звичаєм вибивання боргів гнучкими різками або батогом», та «видача головою до викупу», при якому, очевидно, становище виданого прирівнювалося до кабального холопства [13, с. 50].

Закладення ж підвалин державницького підходу у питанні правової регламентації суб'єктів примусового виконання судових рішень розпочалося за правління російського царя,

а з 1721 року – імператора Всеросійського, Петра I, який, керуючись європейським досвідом 12 грудня 1717 р. видав указ, що передбачав реформування органів виконання судових рішень [5, с. 193–194].

З огляду на викладене можна констатувати, що в історії розвитку правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні часи польсько-литовського та московського панування (Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Московське царство) є окремим етапом, часові рамки якого починаються з другої половини XIV ст. та закінчуються у 1721 р. з прийняттям Петром I титулу Імператора Всеросійського. Особливістю даного періоду, на наш погляд, є його існування одночасно у двох практично протилежних правових площинах: при здебільшого гуманістичному характері форм та методів законодавства на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та за інквізиційного характеру у Московії допетровської епохи.

Окремої уваги, з нашої точки зору, потребує опис та характеристика часів українського козацтва – Запорізької Січі та Гетьманщини – козацької держави на чолі з гетьманом, утвореної внаслідок національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр., розпочатої під проводом Богдана Хмельницького. Під час війни Річ Посполита втратила контроль над центральною частиною українських етнічних земель, та проіснувала до 1764 р. Відповідним наказом російської імператриці Катерини II інститут гетьмана було скасовано, а ще через рік Гетьманщину реформовано в Малоросійську губернію.

На думку вітчизняних дослідників О. С. Бадалової, З. Ф. Дільної, М. М. Кобилецького, С. В. Щербака за часи існування Гетьманщини склалася самобутня правова система, при якій поряд із джерелами магдебурзького права, Саксонського Зерцала, Литовських Статутів, російського законодавства широко застосовувалося українське звичаєве право та нормативні акти гетьманської влади [1; 6, с. 334; 9; 26, с. 142].

Окрім того, у результаті проведеної кодифікації українського права, що закінчилась у 1743 р., був вироблений проект кодексу українського права під назвою «Права, по которым судится малороссийский народ», який, хоча й не набрав юридичної чинності, однак застосовувався на практиці. У ньому досить регламентованою була система сплати боргів і, відповідно, система заходів примусового стягнення до боржників (глава 16), яка, зокрема, передбачала передачу боржника в службу кредитору, при чому в певних випадках з дружиною та дітьми, арешт спочатку майна боржника, а потім самого боржника (правда, з умовою харчування незможних боржників кредитором) [12, с. 15–16; 25].

У цьому контексті слід зауважити, що всі державно-правові процеси на території Гетьманщини проходили в умовах постійного політичного тиску з боку російського царизму. Вже на початку правління Петра I посилюється боротьба з українською автономією, підтвердженням чого є створення 16 травня 1722 р. Малоросійської Колегії і затвердження посади російського резидента при гетьмані з метою контролю за діяльністю його правління, у тому числі, й у питаннях судочинства [16; 22, с. 242; 27].

Узагальнюючи викладене, на наш погляд, слід констатувати, що в історії розвитку правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні часи Гетьманщини є самостійним етапом, часові рамки якого починаються з другої половини XVII ст. та закінчуються у 1764 р., коли відповідним наказом російської імператриці Катерини II інститут гетьмана було скасовано. Особливістю даного періоду є формування на території Гетьманщини самобутньої правової системи, ядром якої було українське звичаєве право.

З ліквідацією у 1764 р. козацької держави й до початку XX ст. переважна частина східноукраїнських земель перебувала у складі Російської імперії, а західноукраїнські території з кінця XVIII ст. у ході поділів Речі Посполитої перейшли до складу Габсбурзької імперії.

За часів правління першого російського імператора Петра I, як ми вже зазначали раніше, бере початок формування державницького підходу у питанні правової регламентації суб'єктів примусового виконання судових рішень. Він був продовжений у період імператорства Катерини II, при якій функції органів виконання судових рішень виконувала

поліція [5, с. 194], а найбільшого розквіту зазнав при правлінні російського імператора Олександра II.

За характеристиками вітчизняних дослідників, судова реформа, що відбулася у Російській імперії 1860–1864 рр. за часів царювання імператора Олександра II, найбільше наблизила судочинство в стадії виконання судових рішень до тих ознак, якими воно нині наділено [5, с. 194, 196; 6, с. 335–336; 7; 20, с. 104].

Останнім етапом судової реформи стало затвердження 20 листопада 1864 року «Статуту цивільного судочинства» та «Статуту кримінального судочинства», які закріплювали чимало демократичних принципів кримінального та цивільного процесу, сформували основу багатьох інститутів стадії виконання судових рішень [2, с. 121; 6, с. 336; 19, с. 25–26].

Певні особливості мав розвиток правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень й на західноукраїнських землях, які перебували під владою Габсбурзької імперії (Австрійської монархії), та на які, за висновками вітчизняних дослідників, поширювалася дія австрійського законодавства [3, с. 8–11; 10, с. 46–47; 15, с. 18].

Таким чином, в історії формування та становлення суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні часи перебування українських земель у складі Російської та Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперій є окремим етапом, що охоплює історичний період з 1721 року до 1918 р, коли Сен-Жерменським договором було констатовано розпад Австро-Угорщини, утворення ряду самостійних держав, у тому числі Західноукраїнської Народної Республіки. Даний період характеризується загальними тенденціями формування та становлення на українських землях державних форм примусового виконання судових рішень в обох імперіях, які ґрунтувалися на законодавчому визначенні та регулюванні виконавчого провадження як стадії судочинства.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що становлення засад правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень в Україні до 1917 року можна поділити на чотири етапи: часи Київської Русі, а саме, дія «Руської Правди» (XI ст. – друга половина XIII ст.); період дії польсько-литовського та московського законодавства (друга половина XIV ст. – 1721 р.); часи Гетьманщини (друга половина XVII ст. – 1764 р.); законодавство щодо правового регулювання суб'єктів примусового виконання судових рішень за часів перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій (1721 – 1918 рр.). Усі вони мали свої характерні особливості, об'єктивно зумовлені реаліями суспільно-державного розвитку на українських землях тих часів.

Список використаних джерел:

1. Бадалова О. С. Державна виконавча служба за часів Київської Русі / О. С. Бадалова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Державне управління. – 2013. – Т. 214, Вип. 202. – С. 88–92. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2013_214_202_19
2. Бессарабов В. Г. Основы развития института судебных приставов и исполнительного производства в России (дореволюционный период) / В. Г. Бессарабов, П. С. Тройно // Право и политика. – 2004. – № 10. – С. 116–124.
3. Бойко І. Й. Австрійський цивільний кодекс 1979 року та його застосування у Східній Галичині: деякі дискусійні питання / І. Й. Бойко // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 3. – С. 8–11.
4. Гук Б. М. Історико-правові передумови створення та розвитку Державної виконавчої служби України / Б. М. Гук // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 205–211.
5. Деревянко Б. В. Періодизація правового регулювання виконання рішень господарських та інших судів. / Б. В. Деревянко // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2 (50). – С. 192–198.
6. Дільна З. Ф. Щодо питання генезису стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні / З. Ф. Дільна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 2. – С. 331–339.

7. Каращук К. Л. Історико-правова природа становлення правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні / К. Л. Каращук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 105–113. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2010_12_18
8. Кормич А. І. Правові державотворчі ідеї епохи Київської Русі / А. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 281–289.
9. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні / М. М. Кобилецький // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 33–36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M..pdf
10. Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – С. 46–47.
11. Купін А. П. Історія виникнення та розвитку інституту виконавчого провадження [Електронний ресурс] / А. П. Купін. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Ptdu/2012_3/files/PD312_05.pdf
12. Макушев П. В. Історико-правова природа та соціальні детермінанти державної виконавчої служби / П. В. Макушев // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 14–19.
13. Науменко О. Історія виникнення та становлення інституту виконавчого провадження / О. Науменко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 77-78. – С. 49–53.
14. Неділько В. Механізм контролю за виконанням судових рішень на українських землях у Х–ХVI століттях / В. Неділько // Вісник Національної академії прокуратури. – 2014. – № 3 (36). – С. 95–100.
15. Никифорак М. В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права / М. В. Никифорак // Науковий вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 81. – С. 18 (серія Правознавство).
16. Нольде Б. Автономія України з історичного погляду / Б. Нольде. – К. : Україна, 1995. – 45 с.
17. Памятники русского права. Памятники права феодально-раздробленной Руси XII – XV вв. Псковска и Новгородска судни грамоты / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Госюриздат, 1953. – Вып. 2. – 442 с.
18. Пастухов В. П. Законодавство про виконання судових рішень у дореволюційній Росії / В. П. Пастухов // Вісник Київського університету. Серія права. – 1969. – № 10. – С. 84–91.
19. Притуляк В. М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Валерій Миколайович Притуляк. – Одеса, 2016. – 205 с.
20. Сайко Л. Ю. Історія виникнення і розвитку інституту виконавчого провадження [Текст] / Л. Ю. Сайко // Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту (м. Суми, 25 травня 2013 р.) / Ред. кол.: А. М. Куліш, М. М. Бурбика, М. І. Логвиненко та ін. – Суми : СумДУ, 2013. – С. 104–106.
21. Скомороха Л. Державна виконавча служба : Історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. – 2002. – № 8. – С. 94–98.
22. Толочко О. Еволюція ідеї гуманізму у вітчизняному кримінальному процесі (початок XVIII століття – XXI століття) / О. Толочко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 241–253.
23. Худенко В. В. Учасники исполнительного производства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Худенко ; Саратовский юрид. ин-т им. Д. Курского. – 1992. – 22 с.
24. Шандрук С. Про статус судових виконавців доби Київської Русі та Великого князівства Литовського / С. Шандрук // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 22. – С. 159–164.
25. Шемшученко Ю. С. Права, по которым судится малороссийский народ / Відпов. редактор та автор передмови Ю. С. Шемшученко; упорядник К. А. Вислобоков. – К. : Книга, 1997. – 547 с.

26. Щербак С. В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: **12.00.07** / Світлана Володимирівна Щербак. – К. : Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, **2002**. – **218** с.

27. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках / А. Яковлів // Праці укр. наук. ін-ту. – Кн. 3. – Варшава, 1934. – Т. XIX. – 175 с.

** Француз Іван Григорович – аспірант ВНЗ Університет економіки та права «КРОК».*

Стаття надійшла до редакції 13.02.2017 р.